

KUR'ÂN-I KERİM'DE EDEBÎ SANATLARIN KULLANIMI: TEŞBİH, İSTİÂRE, KİNÂYE VE MECAZ

THE USE OF LITERARY ARTS IN THE HOLY QUR'AN: SIMILE, METAPHOR, PARABLE, ALLEGORY

Geliş Tarihi:29.11.2017 Kabul Tarihi:10.05.18

MEHMET MURAT KARAKAYA

DR. ÖĞR. ÜYESİ

ANKARA SOSYAL BİLİMLER ÜNİVERSİTESİ DİNİ İLİMLER FAK.

ABSTRACT

The Holy Qur'an which is the example of the unique rhetoric regarding both meaning and wording was sent down to Muhammed (pbuh) in Arabic. The revelation of the Holy Qur'an in Arabic shows that Quran was sent down in Arabic with this language's own features and limitations. In the Qur'an, literary arts were used to express better, more effective, and more concise statements to influence the world of feelings and thoughts of its addressees. This article, in general terms, deals with the figures of speech in the Qur'an such as simile, metaphor, allegory and trope and explain them with Qur'anic versus.

Keywords: The Holy Qur'an, Arabic, Rhetoric, Metaphor, Parable.

ÖZ

Hem lafız hem mana olarak Allah kelâmı ve eşsiz bir belâgat örneği olan Kur'ân-ı Kerim, peygamberimiz Hz. Muhammed'e (s.a.s.) Arapça olarak indirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in Arapça olarak indirilmesi, onun, bu dilin kendisine özgü dil özellikleri ve sınırlılıkları içerisinde indirildiğini göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de, muhatapların duygu ve düşünce dünyalarına tesir etmek amacıyla söylenen sözü daha güzel, daha etkili ve daha özlü bir şekilde ifade etmeye yönelik edebî sanatlar kullanılmıştır. Bu makale, genel hatlarıyla Kur'ân-ı Kerim'de yer alan teşbih, istiâre, kinâye ve mecaz gibi söz sanatlarını örnek âyetlerle ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerim, Arapça, Belâgat, İstiâre, Kinâye.

Giriş

Bütün insanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur’ân-ı Kerim Arapça olarak inzal olmuştur. Başka bir tabirle, insana ait bir dil olan Arapça, Kur’ân’ın inzal sürecinde vasıta olarak kullanılmıştır. Vasıta olan dilin insana ait olması, mesajın o dilin sınırları ve çerçevesi içerisinde aktarılmasını gerekli kılmıştır. Zira iletilen mesaj, iletilme vasıtası olan dilin sınırları ve imkânları dışında aktırılmış olsaydı bu durum, muhatapların mesajı anlamalarını zorlaştırır; hatta gönderen ile alıcı arasında bir kopukluk meydana getirirdi. Bu sebeple insanlarla ancak kendi dil imkânları içerisinde hitap edildiği zaman bir iletişim kurulabilir.

Kur’ân’ın Arap diliyle indirilmesi demek, onun Arapçanın dil özelliklerini kullanması demektir. Kur’ân-ı Kerim’de, Arapçanın dil yapısının bütün unsurları kullanıldığı gibi o dönem Arap edebiyatı kültürü içerisinde yer alan edebî sanatlar da kullanılmıştır. Nasıl ki Arapçanın dil yapısını (sarf, nahiv) bilmek Kur’ân’ın anlaşılmasında gerekli bir araç ise, belâgatı bilmek de mecaz, istiare, kinaye ve teşbih gibi söz sanatlarını içerisinde barındıran Kur’ân-ı Kerim’i anlamada önemli bir araçtır.

Bu makalede, önce belâgatın kısa bir değerlendirilmesi yapılacak, daha sonra Belâgat ilmi içerisinde duygu ve düşüncelerin değişik yollarla ifade edilmesine yönelik usul ve kaideleri ele alan¹ Beyan ilmi üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda, önemli ve meşhur sanatlardan teşbih, istiare, kinaye ve mecaz ele alınıp her bir sanat dalı ve kısımları için Kur’ân’dan örnek âyetler verilecektir.

I- Belâgat

Arapça bir kelime olan belâgat بَلَّغٌ - يَبْلُغُ fiilinden türemiş olan isimdir. “B-l-g” fiili kelime olarak

¹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6:22

açık, net ve güzel olmak demektir.² Ayrıca belâgat, *varmak ve ulaşmak* manalarına da gelir. Çünkü herhangi bir kimse maksadına ulaştığı zaman, “Kişi muradına ulaştı. بَلَغَ فُلَانٌ مُرَادَهُ”³ denilir. İstilahta ise, belâgat, hem sözün (kelâmın) hem de mütakellimin vasfı olarak kullanılır. Dolayısıyla “kelâmın belâgatı” ve “mütakellimin belâgatı” diye ikiye ayrılır.

Kelâmın belâgatı, sözün hem *fasih*, hem de *muktezayı hâl*’e (durumun gereğine) uygun olmasıdır.⁴ Yani *yerine* ve *muhatabına* göre söz söylemektir. *Muktezayı hâl*’in kelime manası ise şöyledir. *Hâl*, makam olarak ifade edilir. Yani mütakellimi özel bir tarzda konuşmaya zorlayan/sürükleyen durumdur. Buna mukabil *Mukteza* ise, sözün özel bir tarzda söylenmesini gerektiren durumdur.⁵ Örneğin, “övme”, ibarenin itnâb⁶ şeklinde söylenmesini gerektiren bir durumken “zeki olma hâli”, ibarenin icâz⁷ üslubuyla söylenmesini gerektiren bir durumdur. Öyleyse övme ve zekânın her biri birer “hâl”; itnâb ve icâzın herbiri “mukteza” ve sözü itnâb ve icâz şeklinde söylemek ise, “muktezayı hâl”dir.

Mütakellimin belâgatı ise, hangi gaye ile olursa olsun mütakellimin mezarını muktezayı hâl’e uygun bir belâğatla (açık-seçik bir sözle) açıklayabildiği bir yetenektir.⁸ Bunun yanı sıra, bir sözü doğru ve yerinde söylemek yeterli değildir. Söylenen sözlerin gereğinin yerine getirilmesi için uygun bir kişi tarafından da söylenmesi gereklidir.

Dilbilimcilerden H. Paul Grice⁹, belâgat âlimlerinin bu söylediklerini farklı bir biçimde söylemektedir.

Ona göre sözlü ve yazılı iletişimde şu dört unsura dikkat etmelidir.

- a- Kemiyet.
- b- Keyfiyet.
- c- İrtibat.
- d- Açıklık.

Kemiyet unsuruna göre, ne gerekiyorsa o söylenmelidir. Yani ne az ne çok. *Keyfiyet*’e göre, bir insanın inanmadığı, tecrübe etmediği ve delil ge-

² Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, (Beyrut: Daru’s-Sadr, 1990), 7:419.

³ Celalüddin Muhammed b. Ahmed el-Kazvîni, *Telhisu’l-Miftâh*, (Mukayyed Telhis), (İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye 1312), 9; Nusret Bolelli, *Belâgat*, (İstanbul: İFAV, 1993), 20.

⁴ Kazvîni, *Telhisu’l-miftâh*, 9; Bolelli, *Belâgat*, 20

⁵ Mustafa el-Merâgî, *Ulûmu’l-Belâga el-Beyân, el-Meânî ve’l-Bedi’*, (Kahire: Dâr-ru’l-Âfâkı’l-Arabiyye, 2000), 38; Kazvîni, *Telhisu’l-miftâh*, 10; Bolelli, *Belâgat*, 21.

⁶ İtnâb: Anlatılmak istenen şeyi gereğinden fazla ifadelerle anlatmaktır. Bir başka deyişle ibareye söz katmaktır (Bolelli, *Belâgat*, 20).

⁷ İcâz: Az sözle çok mana ifade etmektir (Bolelli, *Belâgat*, 20).

⁸ Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 39; Bolelli, *Belâgat*, 21.

⁹ Grice, 1913-1988 yılları arasında yaşamış olup “konuşma sezdirimi” kuramının sahibi dilbilimcidir.

tiremeyeceği şeyleri söylememesidir. İnsan, söylediğinde samimi olmalıdır. *İrtibat*’a göre, söylenen şeyler makama uygun olmalıdır. Mevzu ile alakası olmayan şeylerle muhatabın kafası karıştırılmamalıdır. *Açıklık* unsuruna göre de muhatabın zihnini muğlak ifadelerle bulandırmamak gerekir. Bu itibarla söylenen şeylerle maksat kolayca anlaşılmalıdır. Maksadın dışındaki şeylerin anlaşılmasına izin verilmemelidir.¹⁰ Sonuç olarak belâgat, söylenen sözün fasih, açık; söylendiği makama ve muhatabın anlama kabiliyetine uygun; mütekellimin de belîğ ve güzel söz söyleme yeteneğine sahip olmasıdır.

Belâgat ilmi üç ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar; *meânî*, *beyân* ve *bedî’dir*. *Meânî*, Arapçanın dil yapısını; *beyân*, teşbih, istiare ve mecaz gibi edebî sanatları; *bedî’* ise, edebî incelikleri ifade etmektedir. Belâgat ilminin günümüzdeki üç bölüm şeklindeki tasnifi ancak geç bir dönemde, özellikle de Sekkaki (ö. 626/1231)¹¹ ile nihai ve net bir şekle kavuşmuştur. Beyân kavramı bu dönemden önce sadece belâgata değil, aynı zamanda tebliğ, yani konuşanın muradını karşısındakine aktarmasına katkıda bulunan tüm üslup ve metotları kapsıyordu.¹² Dolayısıyla beyan, başlangıçta bu ilmin bütün unsurlarını kuşatan anlam alanına sahipken daha sonraki dönemlerde edebî sanatları ifade eden bir anlam içeriğine sahip olmuş ve *belâgat* ilmi içerisinde bir bölümün adı olmuştur. Biz bu makalede teşbih, iştira, kinaye ve mecaz gibi edebî sanatları içine alan “beyân ilmi” üzerinde duracağız.¹³

II- Beyân

Beyân sözlükte *keşif* ve *izahtır*.¹⁴ İstilahta ise, bir mananın çeşitli yollarla ifade edilmesine yarayan bir ilimdir. Beyân ilmi sayesinde Arapçanın incelikleri ve esrarı, ayrıca Kur’ân nazmının i’câz yönleri bilinmektedir.¹⁵

Beyân ilminin konusu lafızlardır. Konusu lafız olunca, lafız ile o lafzın işaret ettiği mana arasındaki münasebet önemlidir. Lafız ile mana arasındaki münasebete delâlet denir. Bu açıdan beyân, lafzın manaya delâletini açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran ve bununla ilgili kaidelerin bütününe içine alan bir ilimdir.¹⁶ Beyân ilmi, bir kelimenin ger-

¹⁰ Yusuf Alan, *Lisan ve İnsan*, (İzmir: TÖV Yayınları, 1994), 91.

¹¹ Ebu Yakub Yusuf b. Muhammed b. Ali es-Sekkaki (ö. 626/1231) Hârizmşahların (1097-1231) dördüncü sultanı İlarşan b. Atsız (1156-1172) döneminde yaşamış *Miftahu’l-ulûm* adlı kitabıyla tanınan ünlü bir dil bilgini ve yetkin bir mantıkçıdır.

¹² Muhammed Abid el-Câbirî, *Arap-İslam Kültürünün Akıl Yapısı*, çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli, (İstanbul : Kitabevi Yayınları, 2000), 18.

¹³ Edebi sanatlarla ilgili Bedî’nin de burada ele alınması gerekir. Ancak makalenin sınırlılığı sebebiyle sadece Beyan üzerinde durulacaktır.

¹⁴ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, 13:69; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 251.

¹⁵ Şerefüddîn el-Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî, *et-Tibyân fî İlmi’l-Meânî ve’l-Beyân*, thk. Abdüssettar Hüseyin Zemmût, (Beyrut : Daru’l-Cil, 1996), 340 ; Kazvînî, *Telhîsu’l-miftâh*, 3 ; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 251.

¹⁶ Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, (İstanbul : Enderun Yayınları, 1980), 125;

çek anlamda kullanılması demek olan hakikatle ilgilenmez, mecazla ilgilenir. Ancak mecazın anlaşılabilmesi için hakikati anlamak gerekir ve bu sebeple hakikat de beyanın konuları arasında yer alır.¹⁷ Nitekim herhangi bir cümlede, kelimelerin temel anlamları dışında, cümlenin bağlamı gereği mecazî (yan) anlamları da olabilir. Bu durumda kelimeler yalnızca sözlüklerdeki anlamları ve gramer kitaplarında belirtilen dil kuralları üzerinden değerlendirmeye tabi tutulamaz. Her ibarenin iletişim esnasında yüklendiği görev ve kazandığı değerler vardır. Dolayısıyla ibarelerin anlaşılmasında dil ötesi, o dile ilişkin eksiklik ve zenginliklerin, yanı sıra ifadenin güzelliğini ortaya koyan edebî sanatların dikkate alınması ve değerlendirilmesi gerekir.¹⁸ Bu bağlamda beyân ilmi Kur'ân-ı Kerim'in ifadelerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Şimdi de beyân ilmi içerisinde yer alan ve Kur'ân-ı Kerim'de sıkça kullanılan edebî sanatları ve örneklerini ele alalım.

1. Teşbih

Hemen belirtelim ki teşbih sanatı yukarıda zikrettiğimiz mecaz (yan anlam) kategorisi içerisine girmez. Aşağıda açıklayacağımız üzere teşbihte bir yan anlam unsuru bulunmamakta, kelimenin temel anlamının dışında bir kullanımı olmamaktadır. Ancak teşbih, diğer söz sanatlarının özellikle de istiare ve kinayenin temelidir. Dolayısıyla teşbih sanatını kavramadan diğer söz sanatlarını kavramak ve tam bir şekilde anlamak mümkün değildir.

Teşbih, sözlükte تَشْبِيْهٌ - تَشْبِيْهٌ fiilinden olup, tef'îl babından *benzetmek* demektir.¹⁹ Istilahta ise, teşbih, aralarında bir veya birden fazla özellikte benzerlik bulunan şeyden birini diğerine benzetmektir.²⁰ İbn Ebû'l-Isba' teşbihi kapalı olan bir manayı açık hâle getirmek diye tarif eder.²¹ Ve yine teşbihten murad, her iki öge arasında tatminkâr bir birleştirme yapmaktır.²² زَيْدٌ كَالْأَسَدِ فِي الشَّجَاعَةِ “Zeyd şecaat konusunda aslan gibidir.” sözünde olduğu gibi. Bu cümlede, Zeyd ve aslan *şecaat* konusunda müşterek oldukları için Zeyd “kef” harfi (benzetme edatı) vasıtasıyla aslana benzetilmiştir.

Teşbihin öğeleri olarak adlandırılan bu iki unsurdan biri müşebbeh (benzeyen) diğeri müşebbehün bih'dir (kendisine benzetilen). Her ikisinin or-

Mehmet Murat Karakaya, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, (İstanbul: Marifet Yayınları, 2003), 70.

¹⁷ Hacımüftüoğlu, “Beyân”, 6:22.

¹⁸ Karakaya, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, 72; Şerif Aktaş, *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*, (Ankara: Akçağ Yayınları, 1993), 45.

¹⁹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 13:5.

²⁰ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 103; Tîbî, *et-Tibyân*, 341; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 259.

²¹ Celaluddin Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (*Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi*), çev. Sakıp Yıldız, H. Avni Çelik, (İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987), 2:113.

²² Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 110.

tak oldukları vasıflara vech-i şebah (benzeyen yön) denilir. Teşbih, benzetme edatı adı verilen öğelerle yapılır ki bunlar, *harf, isim ve fiilden* oluşmaktadır. Harf olan benzetme edatı Arapça’da ك harfî; isim olan benzetme edatı مِثْل ve شَبَه kelimeleri vb. fiil olan benzetme vasıtaları ise حَسِبَ ve ظَنَّ gibi fiillerdir.²³ O hâlde teşbihte müşebbeh, müşebbehün bih, vech-i şebah ve teşbih edatı olmak üzere dört unsur bulunur.

Teşbihte, müşebbeh ve müşebbehün bih, yani teşbihin her iki ögesi de zikredilmelidir. Şayet iki öğeden biri zikredilmezse teşbih, teşbih olma fonksiyonunu korumakla birlikte istiare adını alır.²⁴

1.1. Teşbihin Gayesi

Benzetme, insanoğlunun anlatıma güç verme amacıyla nesne ve kavramlar arasında gördüğü yakınlık ve benzerliklerden yararlanarak, bunlardan birini anlatırken ötekini de anması eğilimidir. Her dilde benzetmeler kullanılır ve yaygındır.²⁵ Bu çerçevede Araplar da sözlerinde genellikle teşbih kullanmaktadırlar. Merâgî’ya göre, konuşma eyleminde bulunan kişinin teşbih yapma ihtimali her zaman vardır.²⁶

Belâgat âlimleri teşbih yapma sebeplerini farklı açılardan ele almışlardır. Bunlar; kapalı olan bir hususu açıklığa kavuşturmak ve bir hâdiseyi aydınlatmak, uzak olan bir manayı yakın olan manaya çekmek, kastedilen manayı uzun cümlelerle açıklamaktan ziyade bir benzetmeyle kısaltarak açıklamak, akılla anlaşılması ve duyularla idraki zor olan soyut veya gayba ait konuları açıklamak, müşebbehi süslemek ve ifadeyi güzelleştirmektir.²⁷

1.2. Teşbihin Kısımları

1.2.1. Teşbih, teşbih öğelerinin cümle içerisinde bulunma durumlarına göre altı kısma ayrılır.

1.2.1.1. Teşbih-i Tâmi: Benzetme esnasında teşbih öğelerinin hepsinin bulunduğu teşbihe teşbih-i tâmi denilir.²⁸ Örnek olarak şu âyet verilebilir: إِنَّ مِثْلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمِثْلِ آدَمَ “Allah katında İsa’nın misali Âdem’in misali gibi-

²³ Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 259; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:114.

²⁴ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, sadeleştiren: M.A. Yekta Saraç, (İstanbul: Risale Yayınları, 1996), 178.

²⁵ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil*, 511.

²⁶ Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 284.

²⁷ Bedruddin Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Yusuf Abdurrahman, Cemal Hamdi, İbrahim Abdullah el- Kürdi), (Beyrut: Daru’l-Ma’rife, 1994), 3:468; İrfan Matrâcî, *el-Câmi-u li Funûni’l-Lügati’l-Arabiyye ve’l-Arûz*, (Beyrut: Müessesetü’l-Kütüb-i’s-Sekafiyye, 1987), 111; Tîbî, *et-Tibyân*, 353-354; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:113; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 284-285; Bolelli, *Belâgat*, 93-98.

²⁸ Matrâcî, *el-Câmi’*, 107; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 259.

dir ki onu topraktan yarattı..."²⁹ Bu âyette, teşbih öğelerinin dört unsuru da bulunmaktadır. Nitekim Hz. İsa Hz. Âdem'e benzetildiği için müşebbeh; Hz. Âdem müşebbehün bih; mesel kelimesi teşbih edatı; topraktan yaratılma ise, vech-i şebeh'tir (benzetme yönü).

1.2.1.2. Teşbih-i Mükked: Teşbihin öğelerinden benzetme edatının mübalâğa amacıyla hazfedilmesidir.³⁰ Örnek olarak, *وَهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ...* "(Sen dağları görür de yerlerinde sabit sanırsın). Hâlbuki onlar bulutların hareket etmesi gibi hareket eder..."³¹ âyeti verilebilir. Bu âyette, dağlar bulutlara benzetilmektedir. Fakat *مَرَّ السَّحَابِ* kalıbından önce bir benzetme edatı olması gerekirken kullanılmamıştır.

1.2.1.3. Teşbih-i Mücmel: Teşbihin öğelerinden benzetme yönünün hazfedilmesidir.³² Örnek olarak, *طَلَعَهَا كَأَنَّهٗ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ* "O (zakkum ağacının) tomurcukları şeytanların başları gibidir."³³ âyeti verilebilir. Bu âyette, şeytanın başlarına benzeyen zakkum ağacının tomurcuklarının hangi yönden şeytanın başlarına benzediği vurgulanmamıştır.

1.2.1.4. Teşbih-i Belîğ: Teşbih öğelerinden benzetme ve benzetme yönünün hazfedilmesidir. Dolayısıyla bu teşbih, mükked ve mücmel teşbihin toplamından oluşmaktadır. Zira mücmelde benzetme yönü, mükkedde ise benzetme edatı hazfedilmiştir.³⁴

Teşbihin belîğ vasfını alması vech-i şebeh yönünden baîd-i garib olmasına bağlıdır. Yani benzeme yönünün kavranması özel bir dikkati ve zihni yormayı gerektiriyorsa bu teşbih-i belîğ, teşbih-i baîd-i garib adını alır. Şayet teşbihin benzeme yönü tetkike ihtiyaç duyulmayacak şekilde açıksa ve bu durum zihni yormayı gerektirmiyorsa bu teşbih, teşbih-i karîb-i mübtezel adını alır.³⁵ Ancak, teşbihin baîd-i garib ve karîb-i mübtezel olması, sadece teşbih-i belîğ mahsus değildir. Bu özellikler bütün teşbih kısımları için geçerlidir. Teşbih-i belîğ örnek olarak, *وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا* "Biz geceyi bir örtü eyledik."³⁶ âyeti verilebilir. Bu âyette, teşbih edatı ve vech-i şebeh zikredilmeksizin "gece", "örtme" ve "gizleme" hususlarında elbiseye benzetilmiş, teşbih-i belîğ yapılmıştır.

Bunların dışında, mufassal ve mürsel teşbih ayrımları da vardır. Mufassal teşbih, vech-i şebehin; mürsel teşbih ise, teşbih edatının zikredildiği teşbihlerdir.

²⁹ Âl-i İmrân, 3/59.

³⁰ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 178; Matrâcî, *el-Câmi*, 107.

³¹ Neml, 27/86.

³² Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 115; Matrâcî, *el-Câmi*, 107; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 17.

³³ Sâffât, 37/65.

³⁴ Matrâcî, *el-Câmi*, 108; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 179.

³⁵ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 116-117; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 110.

³⁶ Nebe', 78/10.

1.2.2. Teşbih, müşebbeh ve müşebbehün bih'in hissî veya aklî olması açısından dört kısma ayrılır.

1.2.2.1. Müşebbeh ve müşebbehün bih'in her ikisinin hissî (duyusal) olması: وَالْقَمَرَ قَدَرْنَاهُ مَنَازِلَ حَتَّىٰ عَادَ كَالْعُرْجُونِ الْقَدِيمِ “*Aya da konaklar tayin ettik. Nihayet o, eski urcûn (eğri hurma salkımı çöpü) hâline döndü.*”³⁷ âyetinde, Kamer (Ay), urcûna (hurma çöpüne) benzetilmiştir. Bunların her ikisi de insanların duyu organlarıyla gördükleri somut varlıklar olduğu için benzeyen de kendisine benzetilen de hissîdir, duyusaldır.³⁸

1.2.2.2. Müşebbeh ve müşebbehün bih'in her ikisinin aklî olması (duyusal olmaması): Zerkeşî buna örnek olarak, ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ “*Sonra bundan sonra sizin kalpleriniz taş gibi taşlaştı. (Hatta) taştan daha sert oldu...*”³⁹ âyetini vermektedir. Zerkeşî’ye göre kalp kelimesi, قَسَوُ (sertlik) kelimesine benzetilmiş; kalp ve sertlik kelimeleri soyut oldukları için de âyetteki benzetme aklî olmuştur.⁴⁰ Ancak Süyûtî, âyette geçen kalp kelimesinin kasve kelimesine değil hicâra (taş) kelimesine benzetildiğini, bu nedenle teşbihin müşebbehün bih açısından hissî olduğunu söylemiştir.⁴¹

1.2.2.3. Müşebbeh'in aklî, müşebbehün bih'in hissî olması: Buna şu âyet örnek olarak verilebilir. مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ إِشْتَدَّتْ بِهِ الرُّحُ “*Rablerini inkâr edenlerin amelleri, tıpkı fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu küle benzer...*”⁴² Bu âyette, kâfirlerin amelleri küle benzetilmiştir. O hâlde “ameller” kelimesi, soyut kabul edildiği için aklî; “kül” de somut bir nesne olduğu için hissîdir.

1.2.2.4. Müşebbeh'in hissî, müşebbehün bih'in aklî olması: Müşebbeh'in hissî, müşebbehün bih'in aklî olduğuna dair misalin Kur’ân’da mevcut olmadığına dair bir görüş hâkimdir. Fahreddin er-Razi, zaten bunun mümkün olmadığını söylemiştir. Çünkü akıl hisse dayanır. Hissedilen şeyler, düşünülen şeylerin aslını teşkil eder. Bu nedenle, hissî olanın aklî olana teşbihi, asıl olanın fer’î olmasını, fer’î olanın da asıl olmasını gerektirdiğinden bu görüş doğru olmaz.⁴³ Ancak bu görüşün ihtiyatla karşılanması gerektiğini söyleyebiliriz. Zira bir teşbih sanatının (yani müşebbehin hissî, müşebbehün bih'in aklî olması örneği) Kur’ân-ı Kerim’de mevcut olmadığından böyle bir sanatın mümkün olmadığını söylemek bize göre doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim böyle bir benzetmeye ihtiyaç duyulsaydı, yapı-

³⁷ Yâsîn, 36/39.

³⁸ Tîbî, *el-Tibyân*, 342-343; Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 107-109; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:114; Matrâcî, *el-Câmi*, 121; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 261.

³⁹ Bakara, 2/74.

⁴⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:472.

⁴¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 2:114.

⁴² İbrahim, 14/18.

⁴³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:472; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:114.

lırdı. Zira önemli olan, muhatapların anlatılanları en iyi şekilde kavramasıdır. Allah Teâlâ, yeri geldiğinde bir sivrisineği dahi örnek olarak gösterebilir.⁴⁴ Ayrıca, -daha sonra değineceğimiz gibi- teşbih-i tehekkümî veya teşbih-i temlihî adı verilen bir teşbih türü vardır ki bu teşbihte güzelin çirkine, değerlinin değersize benzetilmesi yapılır. Bunun örneği Kur'ân-ı Kerim'de vardır.

Bütün bu açıklamalara rağmen belâgat âlimleri, هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ...⁴⁵ âyetinde böyle bir teşbih türünün olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Kimi âlimlere göre, âyetle geçen libas (elbise) kelimeleri, “eşlerin birbirlerini korumaları ve desteklemeleri” anlamında anlaşılırsa buradaki teşbih aklîdir. Yani eşler (karı-koca) müşebbeh olduğu için hissî; libas kelimeleri de “korumaya” manasında olduğu için aklîdir.⁴⁶

1.2.3. Teşbih, müşebbeh ve müşebbehün bih'in müfred veya mürekkebe olması açısından dört kısma ayrılır.⁴⁷

1.2.3.1. Müşebbeh ve müşebbehün bih'in müfred olması: Buna örnek, وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا “Biz geceyi (gündüze) örtü kıldık.”⁴⁸ âyetidir. Bu âyetle leyl (gece), libasa benzetilmiştir ve her iki kelime de (müşebbeh ve müşebbehün bih) müfreddir. Yani tek bir kelimedir.

1.2.3.2. Müşebbeh ve müşebbehün bih'in mürekkebe olması: Örnek olarak, مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْفَدَ نَارًا... “Onların misali, bir ateş yakmak isteyen insanın misaline benzer...”⁴⁹ âyeti verilebilir. Bu âyetle münafıklar, ateş yakmak isteyen insana benzetilmiştir. Âyetle مَثَلُهُمْ ifadesi ile tek bir münafık değil, bütün münafıklar kastedildiği için müşebbeh mürekkebtir. Aynı şekilde اسْتَوْفَدَ نَارًا ifadesi de müfred bir kelime olmadığı için mürekkebtir. Dolayısıyla hem müşebbeh, hem de müşebbehün bih lafızları mürekkebtir.

1.2.3.3. Müşebbeh'in müfred, müşebbehün bih'in mürekkebe olması: Buna örnek olarak, اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ... “Allah göklerin ve yerin nurudur...”⁵⁰ âyeti verilebilir. Bu ifadede teşbih-i belîğ vardır. Allah Teâlâ, kendi zatını teşbihî dille göklerin ve yerin nuruna benzetmiştir. Allah lafzı müfred, göklerin ve yerin nuru ifadesi de mürekkebe olarak kullanılmıştır.

1.2.3.4. Müşebbeh'in mürekkebe, müşebbehün bih'in müfred olması: Örnek olarak, إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ... “Allah indinde İsa'nın misali

⁴⁴ Bakara, 2/26.

⁴⁵ Bakara, 2/187.

⁴⁶ Tîbî, *et-Tibyân*, 346.

⁴⁷ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 114; Matracî, *el-Câmi'*, 122; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 267; Zerküşî, *el-Burhân*, 3:474; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:115.

⁴⁸ Nebe', 78/10.

⁴⁹ Bakara, 2/17.

⁵⁰ Nur, 24/35.

Âdem'in misali gibidir..."⁵¹ âyeti verilebilir. Bu âyette müşebbeh mürekkeb; müşebbehün bih müfred olarak gelmiştir.

Teşbihte asıl olan, teşbih edatının müşebbeün bih'e (kendisine benzetile) dâhil olmasıdır. Yani müşebbehün bih'in öncesinde kullanılmasıdır. *إِنَّمَا الرَّبَّ مِثْلَ الْبَيْعِ مِثْلَ الشَّجَاعَةِ* cümlesinde olduğu gibi. Ancak bazı durumlarda teşbih edatı müşebbehe dâhil olabilir. Buna teşbih-i maklûb adı verilir.⁵² Bunun bazı sebepleri vardır:

a- Mübalâğa yapmak amacıyla teşbih edatı benzeyene dâhil olur. Bu durumda teşbih yer değiştirir ve müşebbehün bih yerine müşebbeh esas olur. *...Dediler ki alış-veriş (de) riba gibidir...*"⁵³ âyeti buna misaldir. Bu ifadede aslında *إِنَّمَا الرَّبَّ مِثْلَ الْبَيْعِ* (*Riba da alış-veriş gibidir.*) denilmesi gerekirdi. Çünkü âyetteki ifade, alış-verişi değil, ribayı hedef almaktadır. Fakat sözü söyleyenler (kâfirler), bu ifadeden kaçmışlar, caiz olma yönüyle alış-verişi ribaya ilhak ederek ribayı esas almışlardır.⁵⁴

b- Durumu açıklığa kavuşturmak için teşbih edatı müşebbehe dahil olabilir: *...وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنثَى...*"⁵⁵ *Erkek, kız gibi değildir...* âyeti buna örnektir. Hâlbuki ifadenin Arapça kurallara göre *وَلَيْسَ لِّلْأُنثَى كَالذَّكَرِ* (Kız, erkek gibi değildir.) şeklinde olması gerekirdi. Çünkü bu ifadenin öncesinde yer alan *إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَى* "*Ben onu kız doğurdum.*" ibaresinde erkek (zeker) kelimesi değil, kız (ünsâ) kelimesi yer almaktadır. Dolayısıyla âyette, *أُنْثَى* kelimesinin önce söylenmesi gerekirdi. Ancak bu sözü söyleyen kişi (Hz. Meryem'in annesi Hanne), erkek çocuğunu kız çocuğuna tercih ettiğini belirtmek için böyle söylemiştir. O, sanki "*Benim arzum, erkek çocuğu idi. Bu kız çocuğu ise bana Allah'ın bir bağışıdır. Arzum olan erkek çocuğu Allah'ın hibesi olan kız çocuğu gibi olamaz.*" demektedir.⁵⁶

c- Bu husus, teşbih edatının müşebbeh ve müşebbehün bih'e dahil olup olmadığının tam belirgin olmadığı bir yapıda da kullanabilir. Örnek olarak şu âyet verilebilir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِّلْحَوَارِيِّينَ* "*Ey iman edenler, Meryem oğlu İsa'nın havarilere dediği gibi olun.*"⁵⁷ Bu âyette, müminlerin Hz. İsa'nın muhatapları gibi olması istenmektedir. Ancak teşbih edatı, muhatabın anlayışına dayanılarak müşebbehün bih'in (*لِّلْحَوَارِيِّينَ*) hemen öncesinde kullanılmamıştır.⁵⁸

⁵¹ Âl-i İmrân, 3/59.

⁵² Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 112; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:116; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 179; Zerkeşi, *el-Burhân*, 3: 478.

⁵³ Bakara, 2/275.

⁵⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 3:478; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:117.

⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/36.

⁵⁶ Fahreddin er-Razi, *Me'atihu'l-Gayb Tefsir-i Kebir*, çev. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru, (Ankara: Akçağ Yayınları,1998), 6:276; Zerkeşi, *el-Burhân*, 3: 477; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:117; Tîbî, *et-Tibyân*, 14.

⁵⁷ Saff, 61/14.

⁵⁸ Zerkeşi, *el-Burhân*, 3:476; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:117.

Teşbihte, benzeyen ile kendisine benzetilen arasındaki münasebet ve uygunluk çok önemlidir. Bu sebeple güzel şeylerin daha güzel şeylere, çirkin şeylerin ise daha çirkin şeylere benzetilmesi esastır. Yani, makam, mertebe ve değer açısından alt seviyede bulunan şeyler daima makam, mertebe ve değer açısından daha üst seviyede olanlara benzetilir. Ancak, teşbih-i tehakkümî veya teşbih-i temlihî adı verilen benzetme türünde ise, güzelin çirkine, değerlinin değersizize benzetilmesi yapılır. Fakat bu teşbih istisnâî durumlarda yapılır.⁵⁹ Kur'ân'da buna benzer benzetmeler vardır. Örnek olarak ... *يَا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِّنَ النِّسَاءِ* ... “Ey peygamber hanımları, siz kadınlardan herhangi biri gibi değilsiniz...”⁶⁰ âyeti verilebilir. Âyette, peygamber hanımlarının diğer kadınlar (sıradan kadınlar) gibi olmamaları istenmektedir. Dolayısıyla, bu ifadede müşebbehün bih (sıradan kadınlar), müşebbeh'ten (peygamber hanımlarından) daha aşağı bir konumdadır. ... *مِثْلُ نُورِهِ* ... “...O'nun (Allah'ın) nuru, içinde kandil bulunan bir oyuktan yayılan ışığa benzer...”⁶¹ âyeti de aynı şekilde değerlendirilebilir. Zira bu âyette, değerli olan (nur) az değerli olana (mişkat) benzetilmiştir. Bundan maksat, muhataplar tarafından kavranamaz ve beşerî dille ifadesi imkânsız olan Allah'ın nurunu teşbihî dille anlatmaktır. Yoksa Allah'ın nurundan daha üstün bir şey düşünülemez.⁶²

1.3. Teşbih ve Temsil Arasındaki Fark

Mesel *مِثْلٌ*, misl *مِثْلٌ* kökünden olup, şebeh *شَبَّهَ*, şibh *شَبَّهَ* gibi bir şeyin benzeri demektir.⁶³ Temsil ise, bir kıssa veya bir söz beyan etmek; bir şeyin misalini tasvir etmektir.⁶⁴ Teşbih ile temsil arasında fark vardır. Her temsil bir teşbih ihtiva etse de her teşbih temsil olmaz. Teşbih, temsilden daha umumidir.⁶⁵

Temsil, ya genellikle cümle başlarında açık bir kıyas ve burhanla muhatapların kolay bir şekilde anlayabileceği birbirine benzeyen olay ve durumlardan veya bir ifadede daha önce yer alan teorik bilgilerden sonra yakın (somut) benzetmelerle konunun daha iyi anlaşılması ve kavranması için yapılır. Bu nedenle muhataplar açısından tesiri ve etkisi daha büyüktür.⁶⁶

⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:476; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:117; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 179.

⁶⁰ Ahzâb, 33/32.

⁶¹ Nûr, 24/35.

⁶² Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:474; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:117.

⁶³ Muhammed Murtaza Zebidi, *Tâcü'l-Arûs min Cevahiri'l-Kamus*, (Beyrut: Daru's-Sadr, 1386), 8:110.

⁶⁴ Zebidi, *Tâcü'l-Arûs*, 8:111; Kazvînî, *Telhîsu'l-miftâh*, 115.

⁶⁵ Abdülkahir Cürçani, *Esrâru'l-Belâga*, thk. H. Ritter, (İstanbul: Matbaat-ü Vizâratî'l-Meârif, 1954), 84; Merâgî, *Ulûmu'l-Belâga*, 274.

⁶⁶ Tîbî, *et-Tibyân*, 387; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 274.

Kur’ân-ı Kerim’de de bir fikri, bir meseleyi veya soyut bir mefhumu anlatmak yahut muhataplarına öğüt vermek, onların anlatılan konularla ilgili düşünmelerini ve ibret almalarını sağlamak için çeşitli meseller kullanılmıştır. Ancak bu meseller, atasözü anlamında mesel değildir.⁶⁷ Aşağıdaki âyet bir temsil örneği olarak verilebilir. مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَيَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ... “Mallarını Allah yolunda harcayanların hâli, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren bir tohumun hâli gibidir...”⁶⁸ Bu âyette, ihlasla Allah yolunda harcanan malın ahirette bire yedi yüz ve hatta Allah’ın dilediği kadar kat kat sevap vereceği “bir tanede yedi başak” temsiliyle anlatılmıştır. Bu temsille soyut bir mefhum olan ecir ve sevap kavramları somut bir şekilde anlatılmıştır.⁶⁹ Görüldüğü gibi temsil, muhatapların anlamalarını kolaylaştırmak için daha somut ve daha anlaşılabilir örneklerle yapılmaktadır.

Teşbih ise, temsilin aksine daha teknik ve dahi bedii yönü olan bir sanattır. Bu nedenle, teşbihte müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki benzeme yönü, muhatapın zihin yormasını gerektiren bir yapıdadır. Hatta teşbih-i belîğ’de bu zihin yorma fiilinin daha üst seviyede olması gerekir. Nitekim وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ لِبَاسًا “Biz geceyi (gündüze) örtü kıldık.”⁷⁰ âyeti buna örnek olarak verilebilir. Bu âyette leyl (gece) libasa (elbiseye) benzetilmiştir. Dikkat edilirse görülecektir ki gece ile elbise arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Dolayısıyla muhatapın gece ile elbise kelimeleri arasındaki ortak özellikleri bulabilmesi ve aralarında bağlantı kurabilmesi için belli bir zihnî çabaya ihtiyacı vardır. Ancak böyle bir zihnî ameliyeden sonra muhatap ifadedden (teşbihten) kastedilen şeyi anlayabilir.

Sonuç olarak her temsil teşbihtir ama her teşbih temsil değildir. Teşbihin temsile göre daha bir estetik değeri vardır. Temsil, olayları daima somutlaştırır. Teşbih ise, yeri geldiğinde daha da soyutlaştırabilir.

2. İstiare

İstiare عَوْرَ-يَعْوَرُ fiilinden türemiş olan bir isim olup, kelime olarak *herhangi bir şeyi ödünç olarak almak* demektir.⁷¹ İstilahta ise, bir varlığa asıl isminin dışında benzediği başka bir varlığın adını verme sanatı olarak değerlendirilen istiare, bir lafzı benzerlik alakası dolayısıyla hakikî manasının dışında kullanmaktır. Ancak istiarede kelimenin hakikî anlamının anla-

⁶⁷ Veli Ulutürk, *Kur’ân’da Temsili Anlatım*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 34.

⁶⁸ Bakara, 2/261. Ayrıca bk. Bakara, 2/171, 265; Ra’d, 13/35; İbrahim, 14/18.

⁶⁹ Zemahşeri, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavamizi’l-Tenzil*, (Mısır: Matbaatü Mustafa Muhammed, 1354), 3:393.

⁷⁰ Nebe’, 78/10.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisanü’l-Arab*, 4:618.

şılmasına engel olan bir karine bulunur.⁷² Bir başka deyişle, istiare, *bilinen* bir manada kullanılan kelimeyi *bilinmeyen* bir manada kullanmaktır.⁷³

İstiare, mecazın teşbihle karışmasından meydana gelen ve *alakası* teşbih olan mecazdır. Bu sebeple istiare mecaz kısmındandır.⁷⁴ Yani istiare, teşbih gibi temel (hakikî) anlam kategorisi içerisinde değerlendirilmez. Aksine yan anlam/mecaz (kelimenin vaz olduğu mananın dışında kullanılması) kapsamı içerisinde değerlendirilir. Ancak istiare mecaz kısmından olsa bile onun temeli teşbihtir. Çünkü istiare, teşbihin en önemli unsurlarından olan müşebbeh veya müşebbehün bih'den birinin (ki bunlar olmazsa teşbih olmaz) zikredilip, zikredilmeyen unsurun murad edilmesiyle meydana gelir. Dolayısıyla zikredilen unsur, zikredilmeyen unsurun yerine kullanılır ve umumiyetle istiare, müşebbeh'den ziyade müşebbehün bih yerine kullanılır. Bu sebeple istiare, teşbihten daha belîğdir.⁷⁵ Kısaca, istiare, kaynağı itibarıyla teşbih; bulunduğu konum itibarıyla mecazdır.

Belâgat âlimleri, istiareyi “mecaz-ı lügavî”⁷⁶ içerisinde değerlendirmişlerdir. Nitekim رأيت أسداً يرمي “Ok atan bir aslan gördüm” örneğinde olduğu gibi. Biz bir adamı şecaat konusunda aslana benzettiğimiz zaman, aslanın şeklini, vücut yapısını ve davranış biçimlerini (yırtıcılık, saldırganlık vb.) kastetmeyiz; ancak aslanın şecaat konusundaki özelliklerine dikkat çekmek isteriz.⁷⁷ Dolayısıyla örnekteki aslan, “yırtıcı hayvan” manasında değil, “cesur insan” manasındadır. Ancak bir kısım belâgat âlimi, istiareyi “mecaz-ı akfî”⁷⁸ içerisinde değerlendirmişlerdir. Nitekim bu anlayışa sahip olanlara göre, müşebbehin müşebbehün bih içerisinde eritilmesi ve müşebbehin müşebbehün bihe isnat edilmesi sebebiyle istiarenin mecaz-ı akfî içerisinde ele alınması gerekir.⁷⁹

İstiaresinin dört unsuru vardır. Bunlar;

- a) Müstearun leh: Müşebbeh
- b) Müstearun minh: Müşebbehun bih (manası)
- c) Müstear: Müşebbehün bih (lafzı)
- d) Câmi: Vech-i Şebah'tir.⁸⁰

⁷² Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 120; Tîbî, *et-Tibyân*, 377; Cürcani, *Esrârü'l-Belâga*, 29; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:482; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 52.

⁷³ Süyûtî, *el-İtkân*, 2:118.

⁷⁴ Matracî, *el-Câmi*, 135; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:118.

⁷⁵ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 136; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:118.

⁷⁶ Mecaz-ı lügavî: Lafzın vaz'olunduğu manadan mecazî manaya intikalini sağlayan münasebet/alaka benzerlik (müşabehet) ise, buna “mecaz-ı lügavî” adı verilir. Eğer münasebet, benzerlik dışı bir alaka ise, “mecaz-ı mürsel” adını alır. (Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 118).

⁷⁷ Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 316; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:116.

⁷⁸ Mecaz-ı akfî: Bir fiili, asıl failinde başkasına isnat etmektir. Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 118.

⁷⁹ Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 316.

⁸⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:483; Bolelli, *Belâgat*, 103.

İstiare, gizli olanı ortaya çıkarmak, açık olmayan zahirî manayı açıklamak, mübalâğa ifade etmek ve sözün gücünü artırmak için kullanılır.⁸¹

a- Gizli olanı ortaya çıkarmaya örnek olarak, ... *وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ* “*Muhakkak ki Kur’ân (bizim nezdimizdeki) ana kitaptadır...*”⁸² âyetini verebiliriz. Bu âyetin hakikî ifadesi, *وَإِنَّهُ فِي أَصْلِ الْكِتَابِ* “O, katımızda bulunan asıl kitaptadır.” şeklindedir. Âyetteki *أُمُّ* kelimesi, *أَصْلٌ* kelimesinden istiairedir. Dolayısıyla bu ifadede konuyu daha iyi açıklığa kavuşturmak için “asıl” (kök) kelimesi yerine “üm” (ana) kelimesi kullanılmıştır.

b- Açık olmayan mananın açıklığa kavuşturulmasına misal olarak, ... *وَإِخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلِّ* “*Onlara şefkat kanatlarını ger...*”⁸³ âyetini verebiliriz. Âyetin manası evladın ana-babaya merhamet göstererek alçak gönüllü davranmasıdır. Âyetteki alçak gönüllülük (züll) kelimesi ile önce bir yöne meyletme; sonra da kanat (cenah) ile istiare yapılmıştır. O hâlde âyetteki istiarenin takdiri, “Ana-babaya merhamet duygusuyla (yönüyle) muamele et.” şeklindedir.⁸⁴ Bu istiarenin hikmeti, daha güzel bir ifadeyle, görünmeyi, yani iyiliği ve merhameti kanatla görünür hâle getirmektir. Âyetle, evladın ebeveyne karşı son derece mütevazı davranması istenildiğinden, bu manayı en belîğ bir şekilde ifade edebilmek için kanaatimizce böyle bir istiareye başvurulmuştur.

c- Mübalâğa (sözün gücünü artırmak) için yapılan istiareye misal olarak, *وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا* “*Yeri kaynaklar hâlinde fişkırttık...*”⁸⁵ âyeti verilebilir. Bu ifadenin aslının Arapça gramer kurallarına göre *وَفَجَّرْنَا عُيُونَ الْأَرْضِ* “Yerin kaynaklarını fişkırttık.” şeklinde olması gerekirdi. Ancak Süyûtî’ye göre, böyle bir ifade, “Yeryüzünün her tarafında pınar fişkırtır.” manasına gelen âyetteki ifade kadar mübalâğa olmazdı.⁸⁶

2.1. İstiarenin Kısımları

2.1.1. İstiare, lafızlarının müfred ve mürekkeb olması açısından ikiye ayrılır:

2.1.1.1. İstiare, müfred lafızla olursa istiare-i müfred adını alır. İstiare-i müfred için, *وَالصُّبْحُ إِذَا تَنَفَّسَ* “*Nefes almaya başlayan sabaha.*”⁸⁷ âyeti örnek olarak verilebilir. Âyetle nefesin çıkışı, güneşin ufuktan yavaş yavaş doğuşu sırasında yaydığı ışığa istiare edilmiştir. Âyetle yer alan “teneffes” kelimesi müfred bir kelime olduğu için burada istiare-i müfred vardır.

⁸¹ Curcani, *Esrârü'l-belâğa*, 40; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:483; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:118.

⁸² Zuhurf, 43/4.

⁸³ İsrâ, 17/24.

⁸⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:483; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:116.

⁸⁵ Kamer, 54/12.

⁸⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 2:119.

⁸⁷ Tekvîr, 81/18.

2.1.1.2. İstiare, birden çok lafızdan meydana gelirse istiare-i mürekkebe adını alır.⁸⁸ İstiare-i mürekkebe için, *وَتَرْكَنَا بَعْضُهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِي بَعْضٍ* “Biz o gün (kıyamet günü) onları bırakırız da dalgalar hâlinde birbirlerine girerler...”⁸⁹ âyeti örnek olarak verilebilir. Bu âyette *يَمُوجُ فِي بَعْضٍ* (dalgalardan hâlinde birbirlerine girerler) ifadesi, mürekkebe bir ifade olduğu için âyette istiare-i mürekkebe vardır.

2.1.2. İstiare, açıklık (musarraha) ve kapalılık (mekniyye) durumuna göre ikiye ayrılır.

2.1.2.1. İstiare-i Musarraha: Müşebbehi hazfedilmiş teşbihtir.⁹⁰ İstiare-i musarraha ile yapılan istiare, muhataplar tarafından kolay bir şekilde anlaşılır. İstiareyi musarraha olarak örnek olarak, *اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ* “(Allah kendisine inananların) velisidir. Onları zulûmât-tan (karanlıklardan) nura (aydınlığa) çıkarır...”⁹¹ âyeti verilebilir. Bu âyette, küfür, karanlıklara; iman, nura benzetilmiş; fakat küfür ve iman (müşebbeh olan kelimeler) zikredilmemiştir. Onların yerine, benzetildikleri karanlık ve nur kelimeleri kullanılarak istiare yapılmıştır. Ancak karanlık ve nurdan küfür ve imanın kastedildiği muhataplar tarafından rahatlıkla anlaşılabilir.

2.1.2.2. İstiare-i Mekniyye: Müşebbeh’in zikredildiği, fakat müşebbehün bih’in zikredilmeyerek sadece onun levazımından (zihinde hatıra gelen ona bağlı unsurlardan) birinin zikredildiği istiaresidir.⁹² Bu istiaresinin açıklığa kavuşması için muhatapın zihnini yorması gerekir. İstiare-i mekniyye’ye örnek olarak, *وَإِذَا الْكَوَاكِبُ سُتِّرَتْ* “Yıldızlar dökülüp dağıldığı zaman”⁹³ âyeti verilebilir. Bu âyette, yıldızların kıyamet günündeki hâli, dizildikleri ipten dökülüp saçılan tespih tanelerine veya mücevherlere benzetilmiş, fakat âyette müşebbehün bih olan bu kısım zikredilmeyerek sadece lâzım olan dökülüp dağılma ifade edilmiştir. Dolayısıyla buradaki istiare-den maksadın anlaşılması istiare-i musarraha’da olduğu gibi kolay değildir.

2.1.3. İstiare, unsurlarına (müste’ar, müste’arun minh, müste’arun leh ve câmi) uygun kelimelerle yapılmasına göre üç kısma ayrılır.

2.1.3.1. istiare-i Muraşşaha: Bu istiare, müşebbehün bih’in (müste’arun minh) ilgili unsurlarından biri zikredilerek yapılan istiaresidir. Bir başka deyişle, muste’arun minh’e en uygun ve en yakın olan kelime ile yapılan

⁸⁸ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 53.

⁸⁹ Kehf, 18/99.

⁹⁰ Tîbî, *et-Tibyân*, 396; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 326; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 53.

⁹¹ Bakara, 2/257.

⁹² Tîbî, *et-Tibyân*, 382; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 326; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 53.

⁹³ İnfitâr, 82/2.

istiairedir.⁹⁴ Buna örnek olarak şu âyet verilebilir. *اُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ* “İşte onlar öyle kimselerdir ki hidayet karşılığında sapıklığı (dalâlet) satın aldılar da ticaretleri kâr etmedi. Ve (onlar, zarardan kurtulmanın) yolunu bulmuş kimseler değillerdir.”⁹⁵ Bu âyette geçen *اشْتَرَوْا* (işterâ, müfred müzekker; çoğulu işterav) fiili, hidayet yerine dalâleti seçmekten dolayı istiare edilmiş, fiilin zikredilmesinden hemen sonra bu fiile uygun olarak kazanç ve ticaret kelimeleri kullanılmıştır.

2.1.3.2. İstiare-i Mucerrede: İçinde müstearun leh’e uygun olan kelime ile yapılan istiairedir.⁹⁶ Buna örnek olarak, *فَإِذَا قَامَ إِلَهُ لِيَأْسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ...* (*Fakat Allah’ın nimetlerine nankörlük ettiler de yapmakta oldukları şeylerden dolayı) Allah, onlara açlık ve korku elbisesini (ızdırıp, belâ) tattırdı...*⁹⁷ Bu âyette, libas (elbise) kelimesi açlık ve korku anında insanı kaplayan ızdırıp yerine kullanılmış olup “ezâga” (tattırma) kelimesi de libas kelimesinin (müstearun leh’in) cümledeki manasına uygun olarak zikredilmiştir. Yani libas kelimesiyle uyum arz eden “giymek” fiili yerine, “tattırtmak” fiili kullanılmıştır.

2.1.3.3. İstiare-i Mutlaka: Müstearun leh veya müstearun minh’in hiçbir unsuru zikredilmeyen istiairedir.⁹⁸ Buna örnek olarak, *الَّذِينَ يَنْفُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ...* “Onlar ki Allah’a kesin söz verdikten sonra sözlerinden dönerler...”⁹⁹ âyeti verilebilir. Bu âyette, “ahd” kelimesi “habl” (ip) kelimesine teşbih edilmiş, müşebbeh olan “ahd” kelimesi dışında teşbih rükünlerinden ilgili unsurların hiçbiri zikredilmemiştir. Buna müşebbeh’ün bih’in özelliklerinden biri olan Allah’ın ahdini bozma durumu işaret eder ki o da hablullah’tır.¹⁰⁰

2.1.4. İstiare, aklî ve hissî olması açısından beş kısma ayrılır.¹⁰¹

2.1.4.1. İstiare, müstear, müstearun minh ve müstearun leh ve câmi açısından hissî/duyusalıdır. (İstiare-i mahsûs li mahsûs bi vech-i hissî): Buna örnek olarak *...وَاسْتَعْلَ الرَّأْسُ شَيْبًا...* “...Ve baş bembeyaz alev aldı (saçlar ağardı)...”¹⁰² âyeti verilebilir. Âyetteki *istial* kelimesinden anlaşılan alev müstearun minh; saçların ağarması müstearun leh; beyazlığın yayılması ise, vech-ü şebhtir.¹⁰³ Bunların hepsi gözle görülür ve elle tutulur şeyler olduğu için istiare bütün unsurlar açısından duyusaldır.

⁹⁴ Kazvînî, *Telhîsu’l-miftâh*, 127; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:487; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:121.

⁹⁵ Bakara, 2/16.

⁹⁶ Kazvînî, *Telhîsu’l-miftâh*, 127; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:487; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:121.

⁹⁷ Nahl, 16/112.

⁹⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:488; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:122; Bolelli, *Belâgat*, 109.

⁹⁹ Bakara, 2/27.

¹⁰⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:488; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:122; Bolelli, *Belâgat*, 110.

¹⁰¹ Kazvînî, *Telhîsu’l-miftâh*, 121-126; Tîbî, *et-Tibyân*, 390-392; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 324-325; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:490-492.

¹⁰² Meryem, 19/4.

¹⁰³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:490; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:119.

2.1.4.2. İstiare, müstearun leh ve müstearun minh açısından hissî; câmi (vech-î şebah) yönünden ise aklîdir. (İstiare-i mahsûs li mahsûs bi vech-i aklî): Örnek olarak, ... وَاللَّيْلُ نَسْلَخُ مِنْهُ النَّهَارَ ... *“Gecede onlar için bir âyet vardır. Gündüzü ondan çekip alırız...”*¹⁰⁴ âyetini verebiliriz. Âyetteki müstearun minh, koyunun derisini yüzme manasında olan نَسْلَخُ fiili; müstearun leh ise, gündüzün gecenin içinden çıkmasıdır. Bunlardan ikisi de hissîdir. Câmi (vech-ü şebah) ise, etin deriden sıyrılıp çıkması gibi gündüzün geceden sıyrılıp çıkmasıdır. Bu durum, tasavvur etme bakımından aklîdir.¹⁰⁵

2.1.4.3. Aklî manada olan lafızla yapılan aklî istiare. (İstiare-i ma’kûl li ma’kûl): Buna misal olarak مَن بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا ... *“Bizi yattığımız yerden kim kaldırdı...”*¹⁰⁶ âyetini verebiliriz. Âyette müstearun minh uyku; müstearun leh ölüm; câmi de hareketsizliktir. Bunların hepsi aklîdir. Âyetle ölümden müstear olan “mergâd” lafzı zikredilmiş ve aklî olan bu lafızdan, zikredilmeyen diğer aklî unsurlarla birlikte aklî bir istiare yapılmıştır.

2.1.4.4. Aklî manada olan bir lafızla yapılan hissî istiare. (İstiare-i mahsûs li ma’kûl): Buna örnek olarak, ... بَلْ تَقْذِفُ بِالْحَقِّ عَلَى الْبَاطِلِ فَيَدْمَغُهُ ... *“Hayır, biz hakkı batılın üstüne atarız da onu (batıl) parçalar...”*¹⁰⁷ âyetini verebiliriz. Âyette geçen قَذَفَ (atmak) ve دَمَغَ (parçalamak) kelimeleri müstear’dır ve her ikisi de hissîdir. Aklî olan hak ve batıl kelimeleri de müstearun leh’tir. Dolayısıyla aklî olan hak ve batıl kelimeleri ile hissî olan atmak ve parçalamak fiilleri vasıtasıyla hissî bir istiare yapılmış, hakkın batılı yenmesi, tasvirî bir üslupla muhatabın zihninde canlandırılmıştır.

2.1.4.5. Hissî manada olan lafızla yapılan aklî istiare. (İstiare-i ma’kul li mahsûs): Örnek olarak, ... وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ ... *“Elini boynuna dolama (asma)...”*¹⁰⁸ Bu âyette, hissî olan “elin boynuna dolanması” ifadesinden aklî olan cimrilik açıklanmıştır.

2.1.5. İstiare, lafızlarının niteliği açısından istiare-i asliyye ve istiare-i tebeiiyye diye ikiye ayrılır.

2.1.5.1. İstiare-i Asliyye: Müstear (müşebbehün bih) gayr-i müştak (türememiş) bir cins isim ise, buna istiare-i asliyye denir. Buna, türememiş isim, mastar ve bir vasfı ile şöhret bulan isim hükmüne geçmiş sıfatlar girer. Meselâ, الظُّلُمَ (karanlık) lafzını الضَّلَالَ (sapıklık, dinden sapma); النُّورَ (aydınlık) lafzını da الْهُدَى (hidayet) lafzı yerine kullanmak gibi.¹⁰⁹

¹⁰⁴ Yâsîn, 36/37.

¹⁰⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3:490; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:119.

¹⁰⁶ Yâsîn, 36/52.

¹⁰⁷ Enbiyâ, 21/18.

¹⁰⁸ İsrâ, 17/29.

¹⁰⁹ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 126; Tîbî, *et-Tibyân*, 384; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 331; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:121.

2.1.5.2. İstiare-i Tebeıyye: Müstear, fiil, edat veya türetilmiş bir isim ise, buna istiare-i tebeıyye adı verilir. Örnek olarak, ...أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ...¹¹⁰ Yani onlar, tam doğru yolu elde etme imkânına sahip olmuşlardır. Bu âyetin tahlili, istiare açısından şöyledir: Hâdî (doğru yolu gösteren kimse) ile hidayet arasındaki mutlak (kayıtsız) ilişki, “galip gelen” ve “yenilen” kelimeleri arasındaki mutlak ilişki gibidir. Böylece benzetme, iki tam kelimeden (hidayet ve hâdî) bunların parçalarına sirayet etmiş, sonra müşebbehiün bih’in parçalarından biri olan عَلَىٰ kelimesi, istiare-i musarraha yoluyla müşebbeh’in bir parçası yerine kullanılmıştır.¹¹¹

İstiarenin, istiare-i tehekkümî veya temlihî adı verilen bir başka türü vardır ki bu istiare türünde söylenilen şeyin zıddı anlaşılır.¹¹² Örnek olarak, ...فَيَسِّرُ لَهُمُ بَعْدَآبِ الْإِيمِ “...Onları, acı bir azap ile müjdele.”¹¹³ Âyetteki “Onları müjdele.” sözü, tam tersi bir anlamda “korkut” manasındadır. Sevindirici bir haberde kullanılan müjdeleme kelimesi, istihza ve öfke ile kendi cinsinden bir kelimeye dâhil edilerek bunun zıddı olan korkutma kelimesine istiare edilmiştir. ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ “(Azabı) tat. Zira sen azizdin, kerimdin.”¹¹⁴ Âyetinde ise istiare-i temlîhiyye vardır.¹¹⁵

Sonuç olarak, istiarenin güzelliği ve makbuliyeti, teşbihi hemen hatırlatmamasına; vech-i şebeh’in de ne bilmece hâlini alacak kadar kapalı ne de amiyane olmamasına bağlıdır.¹¹⁶ Belâgat âlimlerine göre istiare, mecaz nev’inden olduğu için teşbihten daha belîğdir.¹¹⁷

3. Kinaye

Kelime olarak, kinaye يَكْنَىٰ-يَكْنَىٰ veya يَكْنُو fiillerinin mastarı olup, *ima etmek, bir fikri kapalı olarak söylemek* anlamında kullanılır.¹¹⁸ İstılahta ise, bir lafzı hakikî manasında anlaşılması mümkün olmakla birlikte hakikî manasının dışında kullanmaktır. Kinayede hakikat ve mecaz manalarının her ikisinin anlaşılması da caizdir. Ancak asıl olarak hakikî mananın değil me-

¹¹⁰ Bakara, 2/5.

¹¹¹ Bolelli, *Belâgat*, 103.

¹¹² Süyûtî, *el-İtkân*, 2:123.

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/21.

¹¹⁴ Duhân, 44/49.

¹¹⁵ Bir de istiare-i temsiliyye vardır ki mürekkebi istiarenin aslî manasının dışında kullanılmasından meydana gelir. (Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 128; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 54; Ulutürk, *Kur'an'da Temsili Anlatım*, 20). Kararsız bir şahıs hakkında “Bir ileri bir geri gidiyor.” denilmesi gibi. Şayet istiare-i temsiliyye’nin kullanımı yaygınlık kazanırsa “darb-ı mesel” olur. “Ayağını yorganına göre uzat.” gibi.

¹¹⁶ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 55.

¹¹⁷ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 136; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:124.

¹¹⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 15:233.

cazî mananın kastedilmesi esastır. Bununla birlikte mecazda olduğu gibi hakikî manayı engelleyecek bir karine yoktur.¹¹⁹

Bir başka deyişle kinaye, zihnin, hakikî manadan, o hakikî anlamın uyandırdığı, onun neticesi veya ona uygun olan yeni bir manaya intikali-
dir.¹²⁰ Nitekim Araplar, çoğu zaman kullandıkları kelimelerden hakikî ma-
nayı kastetmek yerine bilakis o sözün gereğinin (mefhumunun, lâzımının)
anlaşılmasını isterler.¹²¹ Bu anlamda kinaye, tam bir sözlü kültür edebî sa-
natıdır. Meselâ, Arapçada bir insan için “kayışı uzun” dendiği zaman bun-
dan kastedilen anlam, kayışın uzun olmasından ziyade, adamın uzun olma-
sıdır. Yine bir insan için, “külü çoktur” dendiği zaman bu söz, temel anla-
mıyla, o insanın evinde sobanın çok yanmasını, neticesinde doğal olarak
külün çok olduğunu ifade etse de bu ifadeden kastedilen asıl anlam, o insa-
nın cömert ve misafirperver olduğunun belirtilmesidir. Kinayenin lafzı,
meknî bih; manası ise, meknî anı diye isimlendirilir. Kinayeden asıl kaste-
dilen meknî anı’dır.¹²²

3.1. Kinayenin Kısımları

3.1.1. Kinaye meknî anı’nın durumuna göre üç kısma ayrılır:

3.1.1.1. Mekkî anı’nın sıfat oluşu: Buna örnek olarak كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ
“Sanki onlar saklanmış (korunmuş) beyaz (yumurtalar) gibidir.”¹²³ âyeti
verilebilir. Bu âyette sıfat olarak yer alan “saklanmış (korunmuş) beyaz
(yumurtalar)” ifadesi, kadınların iffetli, temiz ve kusursuz olmalarından
kinayedir ve ifadenin vermek istediği asıl anlam da budur.

3.1.1.2. Mekkî anı’nın zat oluşu: Buna örnek olarak أَوْ مَن يَنْشَأُ فِي الْحُلِيِّ
“O müşrikler), süs ve ziynet içinde yetiştirilip, müca-
dele gücünden yoksun olan (kızları) mı? (Allah’a) isnat ediyorlar.”¹²⁴ âyeti
verilebilir. Bu âyette, “hilye içinde yetiştirilenler” ifadesi, “kızlar”dan ki-
nayedir. Yani, bu ifadede kızlar kastedilmektedir.

3.1.1.3. Mekkî anı’nın nisbet (ilgi) olması: Buna örnek olarak أَوْ جَاءَ...
أَحَدٌ مِّنْكَ مِنَ الْغَائِبِ “...Yahut sizden birisi tabii ihtiyacını gidermişse...”¹²⁵ âye-
ti verilebilir. Âyette geçen “gait” (nisbet/ilgi) kelimesi, insanın tuvalet ihti-

¹¹⁹ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 133; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 406; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:410; 165; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:127.

¹²⁰ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 112.

¹²¹ Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 112.

¹²² Tîbî, *et-Tibyân*, 406; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 363; Muallim Naci, *Edebiyat Terim-
leri*, 112-113; Bolelli, *Belâgat*, 123.

¹²³ Sâffât, 37/49.

¹²⁴ Zuhruf, 43/18.

¹²⁵ Mâide, 5/6.

yacını giderebileceği “çukur bir yer”e işaret eder.¹²⁶ Bu ifadede, tuvalet ihtiyacının karşılanması doğrudan zikredilmemiş, buna nisbetle def-i haccetin giderildiği yer (gait), tuvalet ihtiyacının karşılanmasından kinaye olarak belirtilmiştir.

3.1.2. Kinaye mutlak ve gayr-i mutlak olmak üzere ikiye ayrılır.

3.1.2.1. Mutlak Kinaye: Mutlak olan mevsufun bizzat kendisinin kastedilmesidir. Mesela, duruşu düzgün, akıllı ve iki ayaklı varlık dendiği zaman bundan insan anlaşılır.¹²⁷ Nitekim Bakara suresinde yer alan, *ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ* “İşte bu, o Kitap’dır ki onda şüphe yoktur. Takva sahipleri (muttakiler) için bir hidayettir. Onlar ki gabya iman ederler, namazlarında dikkatli ve devamlıdır ve kendilerine verdiğimiz rızktan başkaları için harcarlar.”¹²⁸ âyetinde, “Onlar ki gabya iman ederler, namazlarında dikkatli ve devamlıdır ve kendilerine verdiğimiz rızktan başkaları için harcarlar.” ifadesiyle önceki âyette yer alan muttakiler anlatılmaktadır.

3.1.2.2. Gayr-ı mutlak kinaye ise, dört kısma ayrılır. Bunlar; Ta’riz, Telvih, İma ve İşarettir.¹²⁹

3.1.2.2.1. Ta’riz: Bir ifadeyi zarif bir tarzda, maharetle medlûlünden (manasından) başka bir yöne çevirmeye ta’riz denir.¹³⁰ Bir başka deyişle ta’riz, bir ifadede bir cihetin gösterilip, diğer cihetin kastedilmesidir.¹³¹ Ta’riz, kinayeden daha gizli olur. Bu nedenle ta’rizde, muhatabın, zihnini yormaksızın söylenmek istenen manayı anlaması zordur. Zira kinayenin delâleti lafızlarla, ta’rizin delâleti mefhumlarla olur.¹³² Ta’riz’e örnek olarak, Hz. İbrahim’in kavminin putlarını kırıp, kavminin ondan şüphelenmesi üzerine söylediği, *... قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَٰذَا. (Hayır), dedi. İşte bunu (kıрма olayını) şu büyükleri yapmıştır...*¹³³ âyeti verilebilir. Âyetteki “kıрма eylemi”, ilâh olarak kabul edilen putların büyüğüne isnat edilmiştir. Güya büyük put kendisiyle birlikte ibadet edilen diğer küçük putlara kızıp onları kırmıştır. Bu âyette, putların ilâh olarak kendilerine ibadet edilmesinin doğru olmayacağına dair putperestlere ima vardır. Bu yüzden onlar, büyük putun bu fiili yapamayacağını sözün gelişinden dolayı olarak anlamışlardır.

3.1.2.2.2. Telvih: Kinayede murad edilen manaya zihnin kolayca intikalini sağlayan unsur çok ise bu kinaye telvih adını alır.¹³⁴ Buna örnek ola-

¹²⁶ Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, 8:57.

¹²⁷ Tîbî, *et-Tibyân*, 406.

¹²⁸ Bakara, 2/2-3.

¹²⁹ Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 135; Tîbî, *et-Tibyân*, 407; Matrâcî, *el-Câmi'*, 169.

¹³⁰ Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 177; Tîbî, *et-Tibyân*, 415, Kazvîni, *Telhîsu'l-miftâh*, 135.

¹³¹ Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 113.

¹³² Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:411.

¹³³ Enbiyâ, 21/63.

¹³⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:421; Tîbî, *et-Tibyân*, 408; Bolelli, *Belâgat*, 126.

rak, ... حَتَّمَ اللهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ... ”¹³⁵ âyeti verilebilir. Âyetle, mühürlenmenin insanın hür tercihinin sonucu olduğu kinaye yoluyla belirtilmiştir. Nitekim bu ifadede, batıl inançlara inatla sarılan ve hakikatin sesini dinlemeyi reddeden kişinin zamanla hakikati kavrama yeteneğini kaybedeceği ve böylece sonunda kalbinin mühürlenmiş olacağı vurgulanmak istenmiştir.¹³⁶

3.1.2.2.3. Remz: Söylenmek istenen asıl şeyin gizlenerek murad edilen mananın dolaylı yollarla ifade edilmesidir.¹³⁷ Örnek olarak ... وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضَى بَعْضُكُمْ إِلَى بَعْضٍ... ”¹³⁸ (Kadınlara) verdiklerinizi nasıl alacaksınız? Hâlbuki sizler birbirinizle haşır neşir olmuştunuz... ”¹³⁸ âyeti verilebilir. Âyetle أَفْضَى fiili, “eşlerin halveti”nden kinaye olarak kullanılmış, halvet durumu dolaylı olarak ifade edilmiştir.

3.1.2.2.4. İma (İşaret): Kinayedeki, murad edilen şeyin açık bir şekilde beyan edilmesidir.¹³⁹ Örnek olarak, ... يَوْمَ لَا يَنْفَعُ الظَّالِمِينَ مَعْرِتُهُمْ... ”¹⁴⁰ O gün (kıyamet günü) özür dilemeleri zalimlere fayda vermez... ”¹⁴⁰ âyeti verilebilir. Nitekim âyetle, zalimlerin özür dilemelerinin kendilerine fayda vermeyeceği ifadesiyle zalimlerin Allah’ın rahmetinden uzaklaştırıldıklarına ve O’nun katında hiçbir değere sahip olmadıklarına işaret vardır.

3.2. Kur’ân’da Kinayenin Kullanılmasının Sebepleri¹⁴¹

3.2.1. Kinaye, Allah’ın azametini ve kudretinin yüceliğini belirtmek için yapılır. Örnek olarak ... وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ... ”¹⁴² Kiyamet günü bütün yeryüzü O’nun kabzasındadır (avucunun içindedir)... ”¹⁴² âyeti verilebilir. Âyetle geçen “kabza” kelimesi, Allah’ın azametinden ve kudretinin yüceliğinden kinayedir.

3.2.2. Kinaye, açıkça beyan edilmesi hoş olmayacak özel hayatla (lems, refes, nikâh gibi) ilgili konuları ifade etmek için yapılır. Örnek olarak, خَفِيفًا... فَلَمَّا تَغَشَّاهَا حَمَلْتُ حِمْلًا... (O’dur ki sizi bir tek nefisten yarattı, sükûn ve huzur bulması için eşini var etti.) Eşini sarıp örtünce, eşi hafif bir yük yükledi... ”¹⁴³ âyeti verilebilir. Âyetteki “eşine yaklaşıncı, onu sarıp örtünce” anlamına gelen “gişyan” ifadesi, “cinsel yakınlık”tan kinayedir. Aynı şekil-

¹³⁵ Bakara, 2/7.

¹³⁶ Tîbî, *et-Tibyân*, 408; Muhammed Esed, *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, (İstanbul: İşaret Yayınları, 1996), 5:7. dipnot.

¹³⁷ Tîbî, *et-Tibyân*, 401; Bolelli, *Belâgat*, 126.

¹³⁸ Nisâ, 4/21.

¹³⁹ Tîbî, *et-Tibyân*, 410; Bolelli, *Belâgat*, 127.

¹⁴⁰ Mü’min, 40/52.

¹⁴¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:412-421; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:127-129; Matrâcî, *el-Câmi’*, 167.

¹⁴² Zümer, 39/67.

¹⁴³ A’râf, 7/189.

de, Kur’ân’da yer alan “refes”, “mubâşeret”¹⁴⁴ ve “mulâmese”¹⁴⁵ kelimeleri de “cinsel yakınlık”tan kinayedir. Bunların yanı sıra daha önce geçtiği üzere “gait”¹⁴⁶ kelimesi “tuvalet ihtiyacını gidermek”ten; Nûr suresinde geçen “habîs ve habîsat”¹⁴⁷ kelimeleri de “zina edenler”den kinayedir.

3.2.3. Kinaye, belâgat ve sözü güzelleştirmek amacıyla yapılır. Belâgata örnek olarak, *أَوَمَنْ يُنَشَأُ فِي الْحِلْيَةِ وَهُوَ فِي الْخِصَامِ غَيْرُ مُبِينٍ* “Süs ve ziynet içinde yetiştirilip de mücadeleden yoksun olanı mı (Allah’a isnat ediyorsunuz)?”¹⁴⁸ âyeti verilebilir. Âyette, belîğ bir ifade ile “süs ve ziynet içinde yetiştirilenler” ibaresinden kinaye olarak “kızlar” anlatılmaktadır. Bu âyette, meleklerin Allah’ın kızları olarak kabul edilmesinin anlamsızlığından bahsedildiği için kinaye yapılmadan doğrudan “kızlar” ifadesi kullanılmış olsaydı belki de meleklerin Allah’ın kızları olmasının anlamsızlığı açık bir şekilde ortaya konmuş olmayacaktı. Yani âyette, meleklerin, süs ve ziynet içinde yetiştirilen ve mücadeleden yoksun olanlarla bir olamayacağı edebî bir şekilde beyan edilmektedir. Sözü güzelleştirilmesine örnek olarak, *كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ* “Sanki o (cennetteki) kadınlar saklanmış (korunmuş) beyaz (yumurtalar) gibidir.”¹⁴⁹ âyeti verilebilir. Araplar, kadınların temiz ve iffetli olmalarını, *بَيْضٌ* kelimesi ile kinaye yoluyla ifade etmektedirler.¹⁵⁰ Dolayısıyla ifadenin güzelleştirilmesi için doğrudan iffet ve namus ifadeleri kullanılmamıştır.

3.2.4. Mübalâğa ifade etmek amacıyla kinaye yapılır. Örnek olarak, *بَلْ... يَدَا مَبْسُوطَتَانِ* “...Hayır, Allah’ın iki eli de açıktır...”¹⁵¹ âyeti verilebilir. Âyette geçen “Allah’ın iki elinin açık olması” ifadesi, Cenab-ı Hakk’ın cömertliğinin genişliği ve kereminin çokluğundan kinayedir.¹⁵²

3.2.5. Kinaye bazen, yapılan işin sonunun nereye varacağını belirtmek için yapılır. Buna örnek olarak, *تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ...* “Ebu Leheb’in iki eli kurusun...”¹⁵³ âyeti verilebilir. Bu âyetteki hakaret içeren ifadeler, aynı zamanda Ebu Leheb’in ahirette gideceği yeri (cehennemi) kinaye yoluyla belirtmektedir.

Bu sebep ve gayelerin dışında, “sözü kısaltma” ve “bir kelimeyi daha güzeliyle ifade etme” gibi farklı amaçlarla da kinaye yapılmaktadır.¹⁵⁴

¹⁴⁴ Bakara, 2/187.

¹⁴⁵ Nisâ, 4/43.

¹⁴⁶ Nisâ, 4/43.

¹⁴⁷ Nûr, 24/26.

¹⁴⁸ Zuhruf, 43/18.

¹⁴⁹ Sâffât, 37/49.

¹⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:418.

¹⁵¹ Mâide, 5/64.

¹⁵² Süyûtî, *el-İtkân*, 2:129; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:418.

¹⁵³ Tebbet, 111/1.

¹⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk., Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:412-421; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:127-129; Matrâcî, *el-Câmi*, 167.

Kinaye, mecaz (yan anlam) özelliğine sahip olsa bile bir söz sanatı olan mecaz ile arasında fark vardır. Kinayede, bir kelime, mecazî anlamının yanında hakikî anlamında kullanılmakla birlikte mecazda, kelimenin hakikî manasının kullanımına yer yoktur. Ancak, kinayede de istisnâî durumlarda bazı ifadeler mecazî manasının dışında hakikî manasında kullanılamaz. Nitekim Allah'ın zatı ve fiilleriyle ilgili, “Allah'ın iki eli açıktır.”¹⁵⁵ “Bütün yeryüzü Allah'ın avucu (kabzası) içindedir... Gökler onun sağ eliyle dürülmüştür.”¹⁵⁶ “Rahman arşa istiva etti.”¹⁵⁷ gibi âyetlerde geçen ifadeler, mecazî manalarının yanında hakikî manalarında kullanılmazlar. Zira böyle bir durumda Allah'a tecsim izafe edilmiş olur.¹⁵⁸ Dolayısıyla aslî manasında değerlendirmemek şartıyla Allah'ın zatı ve fiilleriyle ilgili hususları belirten ifadeler mecaz diyebileceğimiz gibi kinaye de diyebiliriz.

4. Meczaz

Meczaz, جَارَ - جَوْرَ fiilinden türemiş bir isim olup, sözlükte, *etkili ve tesirli olmak, yol geçmek, mümkün olmak* gibi manaları ifade etmektedir.¹⁵⁹ Istılahta ise mecaz, bir lafzın bir alaka ve münasebet dolayısıyla vaz olunduğu gerçek manasının dışında kullanılmasıdır. Lafzın gerçek manasının anlaşılmasına ise, bir karine mâni olur.¹⁶⁰ Bir başka söyleyişle, bir sözün temel anlamda ele alınmasını imkânsız kılan bir engelden dolayı başka bir anlamda kullanılmasına mecaz denir.¹⁶¹ Meczaz, mecaz-ı mürsel ve mecaz-ı aklî diye ikiye ayrılır.

4.1. Meczaz-ı Mürsel

Meczaz-ı lügavî'de lafzın vaz olunduğu manaya intikalini sağlayan münasebet müşabehet (benzerlik) ise, mecaz-ı lügavî *istiare*; şayet bu münasebet teşbih değilse mecaz-ı lügavî *meczaz-ı mürsel* adını alır.¹⁶²

Bir ifadede müşabehet (benzerlik) alakasının dışında kalan ve mecaz-ı mürsel'i oluşturan münasebetlerden (alakalardan) bazıları şunlardır:

4.1.1. Sebebiyet İlgisi: Bu alaka, sebebi söyleyip müsebbebi (neticeyi) kastetmek suretiyle yapılır. Buna örnek olarak وَمَكْرُوهَا وَمَكْرُوهَا “Onlar tuzak

¹⁵⁵ Mâide, 5/64.

¹⁵⁶ Zümer, 39/67.

¹⁵⁷ Tâ-Hâ, 20/5.

¹⁵⁸ Cürcanî, *Esrâru'l-belâga*, 362; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 362.

¹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 5:326.

¹⁶⁰ Cürcanî, *Esrâru'l-belâga*, 365; Tîbî, *et-Tibyân*, 368; Meragî, *Ulûmu'l-belâga*, 349; Matraccî, *el-Câmi'*, 135; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 117.

¹⁶¹ Turan Koç, *Din Dili*, (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1995), 115.

¹⁶² Cürcanî, *Esrâru'l-belâga*, 366; Tîbî, *et-Tibyân*, 369; Merâgî, *Ulûmu'l-belâga*, 303; Muallim Naci, *Edebiyat Terimleri*, 118.

*kurdular Allah da onlara tuzak kurdu...*¹⁶³ âyeti verilebilir. Bu âyette, sebep olan “mekr” (tuzak) zikredilmiş; müsebbeb (netice) olan, “onların akıbeti” kastolunmuştur.

4.1.2. Müsebbebiyet ilgisi: Bu alaka neticeyi (müsebbebi) söyleyip sebebi kastetmek suretiyle yapılır. Buna örnek olarak *وَيُنَزِّلُ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ رِزْقًا* ... “...*Ve sizin için gökten rızık indiriyor...*”¹⁶⁴ âyeti verilebilir. Nitekim bu âyette müsebbeb (netice) olan rızık kelimesi zikredilmiş; o rızık ortaya çıkmasına sebep olan yağmur kastedilmiştir. Zira insanların istifade ettiği yiyecekler yağmur sayesinde bir rızık olarak onların yararına sunulmuştur.

4.1.3. Cüziyyet ilgisi: Bu alaka küll’ü söyleyip cüz’ü kastetme alakasıdır. Cüziyyet ilgisine örnek olarak, *يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ* “...*Parmaklarını kulaklarına tıkırlar...*”¹⁶⁵ âyeti verilebilir. Âyetteki parmaklardan maksat, parmak uçlarıdır. Zira parmakların kulağa girdirilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla parmak zikredilmiş, parmak uçları kastedilmiştir.

4.1.4. Külliyyet ilgisi: Bu alaka, cüz’ü söyleyip küll’ü kastetme alakasıdır. Buna örnek olarak, *فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ* “...*Yüzünüzü (Mescidi-i Haram) tarafına çevirin...*”¹⁶⁶ âyeti verilebilir. Kiblenin Mescid-i Aksa’dan Kâbe’ye çevrilmesini anlatan bu âyette, “yüz” kelimesiyle bütün vücut murad edilmiştir. Zira namaz esnasında vücudun bir bölümü olan sadece yüzün kibleye çevrilmesi yeterli değildir. Dolayısıyla âyette cüz olan yüz zikredilmiş, küll olan vücut kastedilmiştir.

4.1.5. Kevniyyet ilgisi: Bir şeyi geçmişteki ismiyle anmaktır. Bir annenin yetişkin evladı için söylediği “bizim çocuk” sözünde böyle bir mecaz vardır. Kur’ân’da yer alan, *وَاتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ* “*Yetimlere mallarını veriniz...*”¹⁶⁷ âyetinde kevnîyyet ilgisi vardır. Kur’ân’a göre, yetimlere buluş çağına erdikleri vakit malları verilir. Dolayısıyla burada, yetişkin insanlardan geçmişteki durumları itibara alınarak söz edilmiştir. Zira bir kişi buluş çağına erdikten sonra yetim vasfını kaybeder.¹⁶⁸

4.1.6. Evveliyet ilgisi: Bir şeyi sonradan alacağı konumun adıyla anmaktır. Buna örnek olarak, *إِنِّي أَرَانِي أُعْصِرُ خُمْرًا* “...*(Hz. Yûsuf’la beraber olanlardan biri): Rüyamda kendimi şarap sıkarken gördüm...*”¹⁶⁹ âyeti verilebilir. Âyette geçen “hamr” kelimesi şarap manasındadır. Şarap ise sıkılmaz; tam aksine sıkılmış olan üzümde elde edilir. Dolayısıyla sıkılan şa-

¹⁶³ Âl-i İmrân, 3/54.

¹⁶⁴ Mü’min, 40/13.

¹⁶⁵ Bakara, 2/19.

¹⁶⁶ Bakara, 2/144.

¹⁶⁷ Nisâ, 4/2.

¹⁶⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:395; Cürçani, *Esrâru’l-belâga*, 366; Merâgî, *Ulûmu’l-belâga*, 307.

¹⁶⁹ Yûsuf, 12/36.

rap değil, şaraplık üzümdür. Bu nedenle âyeti, “Rüyamda kendimi şaraplık üzümlü sıkarken gördüm.” şeklinde anlamak gerekir.

4.1.7. Hulul ilgisi: Bu alaka ise ikiye ayrılır.

4.1.7.1. Mekânı (mahalli) söyleyip orada bulunan şeyleri kastetmektir. Buna örnek olarak, فَلْيُذِغْ نَادِيَهُ “O zaman meclisini çağırırsın”¹⁷⁰ âyeti verilebilir. Bu âyette geçen “nadiye” (meclis) kelimesinden kasıt, “mecliste bulunanlar”dır.

4.1.7.2. Bir yerde bulunan şeyi söyleyip o şeyin bulunduğu mekânı kastetmektir. Örnek olarak, وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وَجُوهُهُمْ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ “O gün yüzleri ak olanlara gelince, onlar Allah’ın rahmeti içindedirler...”¹⁷¹ âyeti verilebilir. Âyette geçen “rahmet” kelimesi, cennet manasındadır. Çünkü cennet, rahmetin bol olduğu yerdir. Dolayısıyla “rahmet” kelimesiyle “içinde rahmetin bulunduğu cennet” kastedilmiştir.

4.1.8. Bir lafzın umumî manada zikredilip o lafızdan hususî mananın kastedilmesidir: Buna örnek olarak, وَالْمَلَائِكَةُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُسْتَغْفِرُونَ لَهُمْ وَمِنْهُمْ رَحْمَةُ اللَّهِ... لِيُنْزِلَ فِي الْأَرْضِ... “Melekler ise, Rablerini hamd ile tespih ediyorlar. Ve yeryüzündekiler için mağfiret diliyorlar...”¹⁷² âyeti verilebilir. Bu âyette geçen “yeryüzündekiler” ifadesi umum (genel) ifade etmektedir. Ancak yeryüzünde, hem iman edenler hem de inkâr edenler bulunmaktadır. O hâlde meleklerin inkâr edenler için bağışlanma istemeleri mümkün olmadığına göre, âyette geçen yeryüzündekilerden maksat müminlerdir. Dolayısıyla melekler, müminler için istiğfar etmektedirler.¹⁷³

4.1.9. Bir lafzın hususî manada zikredilip o lafızdan umumî mananın kastedilmesidir: Örnek olarak, يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ... “Ey nebi (peygamber), Allah’tan kork, inkâr edenlere ve münafıklara itaat etme...”¹⁷⁴ âyeti verilebilir. Bu âyette “nebi” kelimesi ile Hz. Muhammed’e (s.a.s.) hitap edilmektedir. Ancak, muhatap sadece Hz. Peygamber (husus/özel) değil, bütün müminlerdir (umum/genel).¹⁷⁵

4.1.10. Bir lafızda melzûmun zikredilip lâzımın kastedilmesi veya lâzımın zikredilip melzûmun kastedilmesidir: Örnek olarak, لَا يَرُونَ فِيهَا شُمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا... (Cennetlikler) orada (cennette) ne bir güneş ne de şiddetli bir zemherir (soğuk) görecekler.”¹⁷⁶ âyeti verilebilir. Nitekim bu âyette, melzûm olan “güneş” zikredilmiş, lâzımı olan “sıcaklık” kastedilmiştir. Aynı şekilde melzûm olan “zemherir” zikredilmiş, lâzımı olan “soğukluk” kastedilmiştir.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Alak, 96/17.

¹⁷¹ Âl-i İmrân, 3/107.

¹⁷² Şûrâ, 42/5.

¹⁷³ Mü’min, 40/7.

¹⁷⁴ Ahzâb, 33/1.

¹⁷⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2:388.

¹⁷⁶ İnsan, 76/13.

¹⁷⁷ Çoşkun, *Belâgat İlminin Tefsire Tatbiki*, 22.

4.2. Mecaz-ı Aklî

Mecaz-ı aklî ise, bir fiili asıl failinden başkasına (zaman ve mekân gibi unsurlara) isnat etmektir.¹⁷⁸ Meselâ, “Bahar mevsimi otları bitirdi.” cümlesinde, -eğer bu cümle Allah’a inanan biri tarafından söylenmişse- otların büyümesinin gerçek sebebi olmamasına rağmen bunun zamana veya mevsime isnat edilmesinde mecaz-ı aklî vardır. Zira her şeyi olduğu gibi otları da yaratan Allah’tır. Mecaz-ı aklî’ye örnek olarak Kur’ân’dan şu âyet verilebilir. فَكَيْفَ تَنْفَعُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا “Eğer siz kafir olursanız, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek olan bir günde kendinizi nasıl koruyabileceksiniz?”¹⁷⁹ Bu âyette, çocukların saçlarını ağartma durumu, mecazen zamana/güne (hesap gününe) isnat edilmiştir.

Mecaz-ı aklî, ayrıca bir sıganın kipinin değişmesi şeklinde de gerçekleşebilir.¹⁸⁰ Bunlardan bazıları şunlardır.

4.2.1. Malûm (etken) çatı üzerine kurulmuş bir kipe, meçhul (edilgen) şekilde mana vermek: Buna örnek olarak, لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا... “...Bugün (Hz. Nuh zamanındaki tufanda) Allah’ın esirgediği kimseler hariç, O’nun hükmünden korunmuş hiçbir kimse yoktur...”¹⁸¹ âyeti verilebilir. Âyette geçen ism-i fail kalıbındaki “âsım” (koruyan) kelimesi, ism-i mef’ul kalıbında olan “masûm” (korunmuş) manasında kullanılmaktadır. Aynı şekilde, Târık suresinde geçen “dâfık” (atıcı) kelimesi¹⁸² “medfûk” (atılmış) manasında; Ankebut suresinde geçen “âmin” (güven verici) kelimesi¹⁸³ “me’mûn” (güveni sağlanmış) manasında; İsrâ suresinde geçen “mubsıra” (aydınlatıcı) kelimesi¹⁸⁴ “mebsûr” (aydınlatılmış) manasında; Karia suresinde geçen “râdiye” (hoşnut edici) kelimesi de¹⁸⁵ “merdiyye” (hoşnut edilmiş) manasında kullanılmıştır.

4.2.2. Meçhul (edilgen) çatı üzerine kurulmuş bir kipe, malûm (etken) manası vermek: Buna örnek olarak, ...إِنَّهُ كَانَ وَعْدُهُ مَأْتِيًا “...Şüphesiz O’nun va’di yerine gelecektir.”¹⁸⁶ âyeti verilebilir. Âyette geçen ism-i mef’ul kalıbındaki “me’tiyyen” (getirilmiş) kelimesi, ism-i fail kalıbında olan “âtiyen” (gelecek) manasında kullanılmaktadır. Yine İsrâ suresinde geçen “mestûr” (örtülmüş) kelimesi de¹⁸⁷ “sâtir” (örtlen) manasındadır.

¹⁷⁸ Tîbî, *et-Tibyân*, 388.

¹⁷⁹ Müzzemmil, 73/17.

¹⁸⁰ Tîbî, *et-Tibyân*, 400.

¹⁸¹ Hûd, 11/43.

¹⁸² Târık, 86/6.

¹⁸³ Ankebût, 29/67.

¹⁸⁴ İsrâ, 17/12.

¹⁸⁵ Kâri’a, 101/7.

¹⁸⁶ Meryem, 19/61.

¹⁸⁷ İsrâ, 17/45.

4.2.3. İsm-i fail ve ism-i mef'ul kalıbında olan bir lafza “mastar” manası vermek: İsm-i faille örnek olarak, *لَيْسَ لَوْفَعَتِهَا كَاذِبَةٌ* “Onun (kıyame-tin) olacağını yalanlayacak hiç kimse yoktur.”¹⁸⁸ âyeti verilebilir. Âyetle geçen ism-i fail kalıbındaki “kâzibe” kelimesi, “tekzîb” mastar manasındadır. İsm-i mef'ule örnek olarak, *بِأَيْكُمُ الْمُفْتُونُ* (Yakında göreceksiniz) fitnenin hanginizde olduğunu¹⁸⁹ âyeti verilebilir. Bu âyetle geçen ve ism-i mef'ul kalıbında olan “mef'tûn” kelimesi, “fitne” manasındadır.¹⁹⁰

Mecaz-ı aklî, bazen haber cümlesinin emir ve nehiy (talep cümlesi) ifade etmesi şeklinde de gerçekleşebilir.

4.3.1. Haber cümlesinin “emir” ifade etmesine örnek olarak, *وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ...* “Anneler, çocuklarını tam iki yıl emzirilirler...”¹⁹¹ âyeti verilebilir. Bu söz, kalıp itibarıyla her ne kadar bir haber cümlesi ise de mana bakımından “emir” ifade etmektedir.¹⁹² Dolayısıyla âyetin takdiri “Anneler çocuklarını Allah’ın emrettiği hükme göre emzirsinler.” şeklindedir.

4.3.2. Haber cümlesinin “nehiy” ifade etmesine örnek olarak, *وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَٰئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ...* “Biz İsrailoğullarından söz almıştık: Allah’tan başkasına ibadet etmeyeceksiniz...”¹⁹³ âyeti verilebilir. İsrailoğullarından alınan sözü haber veren bu ifade, aynı zamanda Kur’ân muhataplarının da Allah’tan başkasına ibadet etmesini yasaklayan bir hüviyete sahiptir.¹⁹⁴

4.3.3. Bazen yukarıda anlatılan hususların aksine “talep” ifade eden bir cümle “haber cümlesi” hüviyeti taşıyabilir. *...فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ...* “...Rahman (Allah) ona mühlet versin...”¹⁹⁵ âyeti buna örnektir. Âyetle geçen “Mühlet versin.” (li yemdüd) ifadesi, “Mühlet verir.” (yemüddü) manasındadır.¹⁹⁶

4.3.4. Bunların yanı sıra, müfred kalıbında kullanılan bir kelimenin tensiye veya cemî mana ifade etmesi;¹⁹⁷ tensiye kalıbında kullanılan bir kelimenin müfred veya cemî mana ifade etmesi¹⁹⁸ veya cemî kalıbında kullanılan bir kelimenin müfred ve cemî mana ifade etmesi¹⁹⁹ gibi konularla; mazi

¹⁸⁸ Vâkı’a, 56/2.

¹⁸⁹ Kalem, 68/6.

¹⁹⁰ Tîbî, *et-Tibyân*, 400.

¹⁹¹ Bakara, 2/233.

¹⁹² Razi, *Mefatihü'l-Gayb*, 5:240.

¹⁹³ Bakara, 2/83.

¹⁹⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2:403; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:105.

¹⁹⁵ Meryem, 19/75.

¹⁹⁶ Zerkeşi, *el-Burhân*, 2:402; Süyûtî, *el-İtkân*, 2:105.

¹⁹⁷ Asr, 103/2.

¹⁹⁸ Kâf, 50/24; Mülk, 67/4.

¹⁹⁹ Fussilet, 41/11.

sığasının muzarı, muzarı sığasının ise mazi sığası ifade etmesi gibi konular yine mecaz-ı aklî olarak değerlendirilmiştir.²⁰⁰

Sonuç:

Kur'ân-ı Kerim, Arapça ve Arapçanın dil özellikleri içerisinde indirilmiştir. Bütün dillerde olduğu gibi Arap dili de kendi içerisinde dilsel zenginlik ve zafiyetler barındırmaktadır. Arapça da dâhil olmak üzere bütün dillerde, her duygu ve düşünceye karşılık gelen kelime ve kavramların olması mümkün olmadığından duygu ve düşüncelerin muhataplara iletilmesinde kelimelerin temel anlamları dışında yan anlamlar, teşbih²⁰¹, istiare, kinaye ve mecaz gibi edebî sanatlar yardımcı unsurlar olarak kullanılmıştır. Bu manada, edebî sanatlar, ilk etapta dilin duygu ve düşünceyi ifade etmedeki zafiyet ve eksikliğini ortadan kaldırmaya yardımcı olmakta ve kelimelerin anlam içeriklerini zenginleştirmeye katkı sağlamaktadır.

Edebî sanatların en önemli özelliği ise, vurgulanmak istenen manayı etkileyici bir üslupla ifade etmektir. İlahî ve mucizevi bir kelâm olan Kur'ân-ı Kerim'de, edebî sanatlar muhatapların zihin ve ruh dünyalarına nüfuz edebilmek için en etkili biçimde kullanılmıştır. Bu kapsamda Kur'ân-ı Kerim'de, verilmek istenen mesajlar bazen ifadelerin lafzi/literal anlamıyla bazen de teşbih, istiare, kinaye ve mecaz gibi edebî sanatlarla beyan edilmiştir. O hâlde, ilahî mesajların anlaşılmasında dil kurallarının yanında dilin estetik özelliklerinin de bilinmesi büyük ehemmiyet arz etmektedir.

Kaynakça:

Aksan, Doğan. *Her Yönüyle Dil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.

Aktaş, Şerif. *Edebiyatta Üslup ve Problemleri*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1993.

Bilgegil, Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*. İstanbul: Enderun Yayınları, 1980.

Bolelli, Nusret. *Belâgat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1993.

Câbirî, Muhammed Abid. *Arap-İslâm Kültürünün Akıl Yapısı*. Çev. Burhan Köroğlu, Hasan Hacak, Ekrem Demirli. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.

Cürcanî, Abdülkahir. *Esrârü'l-Belâga*. Thk. H. Ritter. İstanbul: Matbaatü Vüzâratü'l-Meârif 1954.

Esed, Muhammed. *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*. Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk. İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.

Karakaya, Mehmet Murat. *Kur'ân-ın Anlaşılmasında Dil Problemi*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2003.

²⁰⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 2:103-104.

²⁰¹ Teşbihin temel anlam kategorisinde olduğu daha önce belirtilmişti.

Kazvini, Celalüddin Muhammed b. Ahmed. *Telhîsu'l-Miftâh* (Mukayyed Telhis). İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1312.

Koç, Turan. *Din Dili*. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1995.

İbn Manzur, Muhmmmed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru's-Sâdr, 1990.

Matracî, İrfan. *el-Câmi-u li Funûni 'l-Lügati 'l-Arabiyye ve 'l-Arûz*, Beyrut: Müessesetü'l-Kütüb-i's-Sekafiyye, 1987.

Meragî, Ahmed Mustafa. *Ulûmu'l-Belâga el-Beyân, el-Meânî ve 'l-Bedî'*. Kahire: Dâru'l-Âfâkî'l-Arabiyye, 2000.

Muallim Naci. *Edebiyat Terimleri*. Sadeleştiren: M. A. Yekta Saraç. İstanbul: Risale Yayınları, 1996.

Razi, Fahreddin. *Mefâtihu'l Gayb Tefsir-i Kebir*. Çev. Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç, Sadık Doğru. Ankara: Akçağ Yayınları, 1998.

Süyûtî, Celaluddin Abdurrahman. *El-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi)*. Çev. Sakıp Yıldız, H. Avni Çelik. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 1987.

Tîbî, Şerafüddîn el-Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed. *et-Tibyân fî İlmi'l-Meânî ve 'l-Beyân*. Thk. Abdüssettar Hüseyin Zemmût. Beyrut : Daru'l-Cil, 1996.

Ulutürk, Veli. *Kur'ân'da Temsili Anlatım*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.

Zebidi, Muhammed Murtaza. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*. Beyrut: Daru's-Sâdr, 1386.

Zemahşeri. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavamizi't-Tenzil*. Mısır: Matbaatü Mustafa Muhammed, 1354.

Zerkeşi, Bedruddin. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Dr. Yusuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, Cemal Hamdi ez-Zehebî, İbrâhim Abdullah el-Kürdî. Beyrut: Daru'l-Ma'rife, 1994.

